

Excavacions arqueològiques al Raval del Pallol de Reus (Baix Camp). La recuperació d'un tram de muralla (s. XIV) i del barri dels escudellers (s. XVI-XVII)

ESTER RAMÓN SARIÑENA, M^a DEL CARMEN CARBONELL MUIÑOS,
PILAR BRAVO POVEZ

Durant els anys vuitanta es va plantejar un pla de recuperació del nucli antic de la ciutat de Reus (PERI), que intentava dignificar la zona i alhora afavorir les dotacions de les quals estava mancat aquest barri. Un cop aprovat aquest pla, es van iniciar els enderrocats d'alguns dels habitatges, i quedà un extens solar. Era una oportunitat única per fer prospeccions que milloressin el coneixement del subsòl de la ciutat.

Aquest solar es troba al centre de la ciutat de Reus (Baix Camp), delimitat pels carrers de la Presó, de l'Hospital, el raval del Pallol i el carrer de les Galanes. Inclou en el seu interior, totalment o parcialment, els carrers de Montserrat, d'en Pujol i d'en Bages, així com l'antic corredor de l'Hospital. Se situa, doncs, a l'interior del perímetre emmurallat que definí l'actual trama urbana d'aquesta zona, concretament en la zona nord-oriental del centre o nucli històric.

En aquesta zona s'havien produït diverses troballes que permetien suposar la localització d'un barri gremial dedicat a la producció ceràmica entre els segles XVI i XVII, citat en diversos documents del segle XVI. A més, uns quants dels terrissaires o escudellers coneguts documentalment tenien la seva residència i/o el seu taller en el veí carrer d'en Bages.

Així, per exemple, l'any 1946 es van recuperar a l'interior d'un retall en l'antic magatzem del senyor Poch, situat en l'angle septentrional del corredor de l'Hospital gran abundància de materials ceràmics: escudelles i altres vasos de reflex metàl·lic, figuretes de terra cuita, fireta, motlles, etc. Pocs anys després, el 1953, a la casa del costat, aleshores taller del senyor Lozano, es va localitzar un antic cup i es van recuperar en el seu subsòl nous fragments de ceràmica de reflex metàl·lic. Aquestes troballes van confirmar definitivament que el corredor de l'Hospital era el corredor dels Escudellers.

Ja l'any 1985, es va fer una intervenció arqueològica en aquesta zona,¹ amb l'objectiu de localitzar la muralla del segle XIV, que segons diverses fonts documentals es devia trobar en aquesta zona. Aquesta intervenció, molt puntual, només va permetre la recuperació de materials ceràmics del mateix estil que els de les anteriors troballes i no pogué detectar cap rastre de la muralla medieval.

1. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Els treballs arqueològics es van desenvolupar de l'octubre de l'any 2000 fins a l'agost del 2003, i van comptar amb diverses intervencions de característiques diferents, segons les necessitats del moment. La realització de les intervencions va córrer a càrrec de personal de l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni, amb el sufragi de l'empresa promotora Núñez i Navarro, i la col·laboració del Museu Municipal Salvador Vilaseca de Reus.²

Els treballs en el solar del Pallol començaren amb una prospecció, l'objectiu de la qual era detectar la presència de restes susceptibles de ser estudiades amb més profunditat. Com a resultat d'aquesta primera fase es va poder determinar que tan sols es conservaven restes en una quarta part del solar, concretament en el sector comprès entre el raval del Pallol i el carrer de Bages. Aquí es van documentar restes d'estructures de combustió, que es van interpretar com a forns de terrissa, part d'un abocador dels rebutjos procedents d'un centre de producció terrissaire i indicis de la possible conservació de la muralla del segle XIV.

1.1. La muralla (s. XIV)

L'existència d'una fortificació que envoltava el nucli medieval de la ciutat, era una dada coneguda a partir de diverses documentacions conservades. Tanmateix, les seves restes havien estat identificades en diverses ocasions, en altres indrets del seu perímetre. Malgrat tot, es desconeixia la ubicació exacta en aquest sector, ni tampoc se sabia quin podia ser el seu estat de conservació.

Aquesta muralla, que inclouria aquest sector urbà, fou bastida a l'últim terç del segle XIV i completa el recinte fortificat creat a partir de la repoblació dels segles XII-XIII, molt més reduït. La segona muralla definí bona part del traçat urbà del centre històric, és a dir, de molts dels carrers que configuren l'interior d'aquest recinte.

Es tractava d'una muralla fortificada, amb 28 torres defensives separades entre si per uns 45 metres, aproximadament, i tres portes: una a l'extrem del carrer de Monterols, la segona al del carrer de la Font i la tercera en una de les torres del por-

1. Dirigida per Maria Adserias Sans.

2. Volem agrair la col·laboració del Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus, així com la cessió d'algunes de les fotografies que il·lustren aquest article.

tal Nou o de l'Hospital (és a dir, a tocar de la zona del Pallol). Se sap que aquesta muralla estava envoltada d'un vall que en el raval de Santa Anna tenia una amplada de 10 a 11 m i uns 4 m de profunditat. En aquell moment, però, la zona que ens interessa degué estar gairebé lliure d'edificacions, si més no d'acord amb les dades teòriques o documentals i arqueològiques que en coneixem.

A finals del segle XVI es produeix un destacat creixement demogràfic a la ciutat. Aquest creixement es tradueix en una expansió constructiva que ocupa les zones fins aleshores deshabitades i que fins i tot sobrepassarà lleugerament el perímetre defensiu. Un plànol anònim de l'any 1631 (VILASECA, 1964) presenta el sector que ens interessa totalment ocupat per cases, llevat d'uns quants patis a l'interior de les illes formades per uns carrers amb un traçat pràcticament idèntic al que s'ha conservat fins avui.

Després de la Guerra dels 30 anys de mitjan segle XVII, que significà una aturada en el creixement poblacional i urbanístic de la ciutat, les muralles deixaran de ser en la pràctica una construcció de caire militar-defensiu i quedaran finalment integrades en els habitatges. Al segle XVIII es produí l'embranchida urbana definitiva de Reus. Un detallat plànol de 1750 (VILASECA, 1964), fet per l'arquitecte Miguel Moreno, demostra gràficament el grau d'urbanització de la zona del Pallol i les rodalies de l'antic Hospital. La trama urbana del sector que ens interessa ja es mantindrà gairebé inalterable, tot i els successius enderrocaments de vells edificis i la consegüent erecció dels nous.

Al llarg del segle XX s'han anat identificant diferents trams de la muralla medieval, que han confirmat les dades documentals que es tenien. No obstant això, són ben poques les restes ben identificades que coneixem avui dia d'aquesta estructura, ja que en molts casos no comptem amb cap documentació gràfica de les troballes.

Les referències bibliogràfiques són molt escasses, pràcticament limitades al llibre de Lluïsa Vilaseca (VILASECA, 1964), i a l'opuscle d'Ezequiel Gort (GORT, 1979), el qual ofereix una planta esquemàtica de la ciutat amb la situació de les restes exhumades fins al final de l'any 1978. Les excavacions arqueològiques fetes al solar del Pallol han modificat la situació de la muralla que es proposava en aquesta darrera obra, dada que a partir d'aquest moment s'haurà de tenir en compte a l'hora de definir la trama urbana medieval.

El tram posat al descobert recentment al solar del Pallol és, tot i la seva poca alçària, el més llarg i el més ben conservat del que coneixem del recinte emmurallat. Aquest tram abraça uns 55 metres i s'hi obren dues de les vint-i-vuit torres defensives que devien conformar tot el perímetre, les quals es troben separades entre si per un tram de mur de 33,5 m.

L'amplada mitjana del mur és d'1,5 m, mesura que es manté en les parets de les torres, i l'alçària conservada oscil·la entre els 0,9 i 1 m, dimensions que en les torres varien fins assolir els 1,9 m. La construcció d'aquesta estructura es va fer retallant els nivells geològics, i encofrant les parts superiors, amb un parament de maçoneria, és a dir, pedres lligades amb argamassa. No obstant això, els angles exteriors de les torres estaven reforçats amb carreus de pedra, com és habitual en les construccions d'aquest tipus.

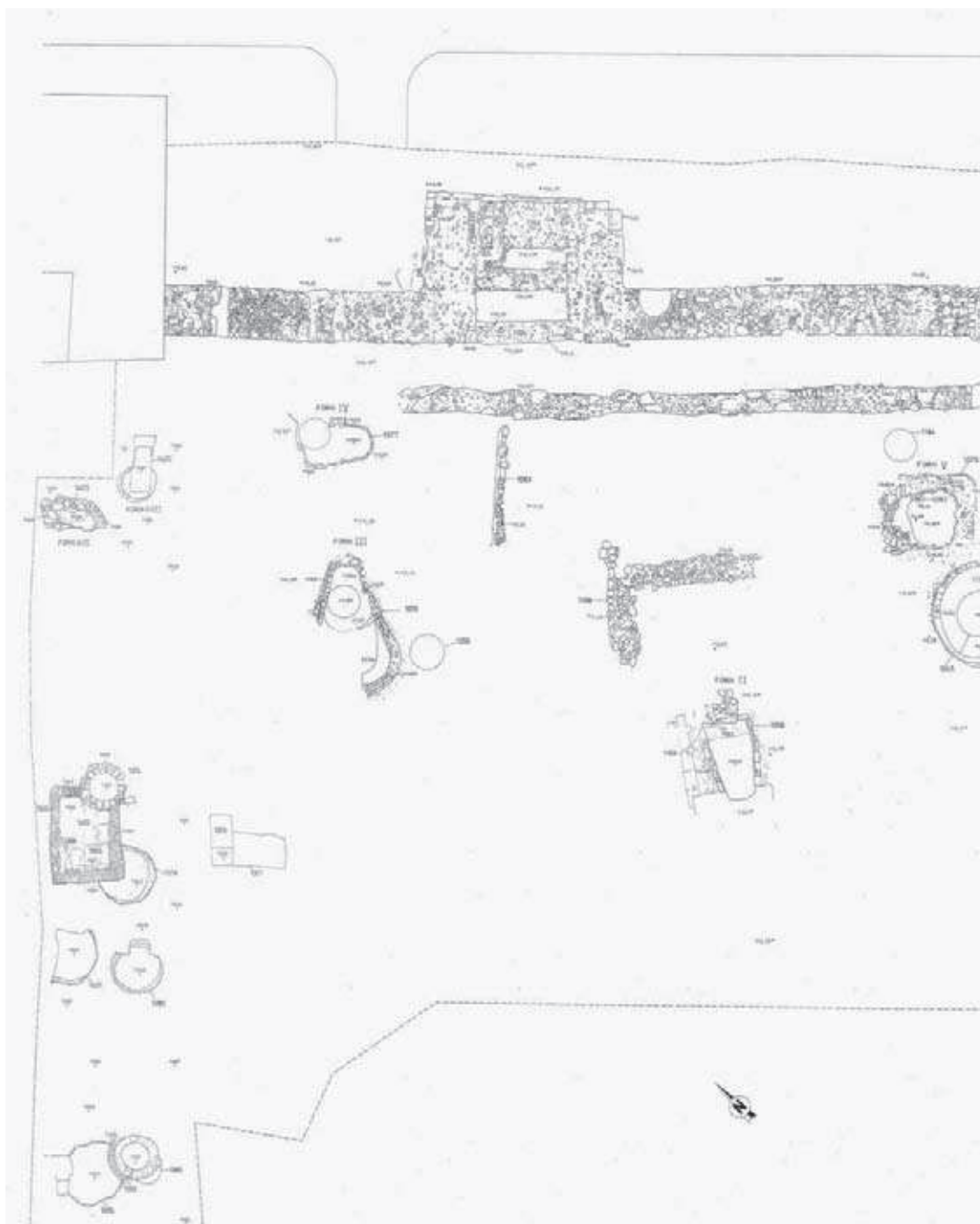
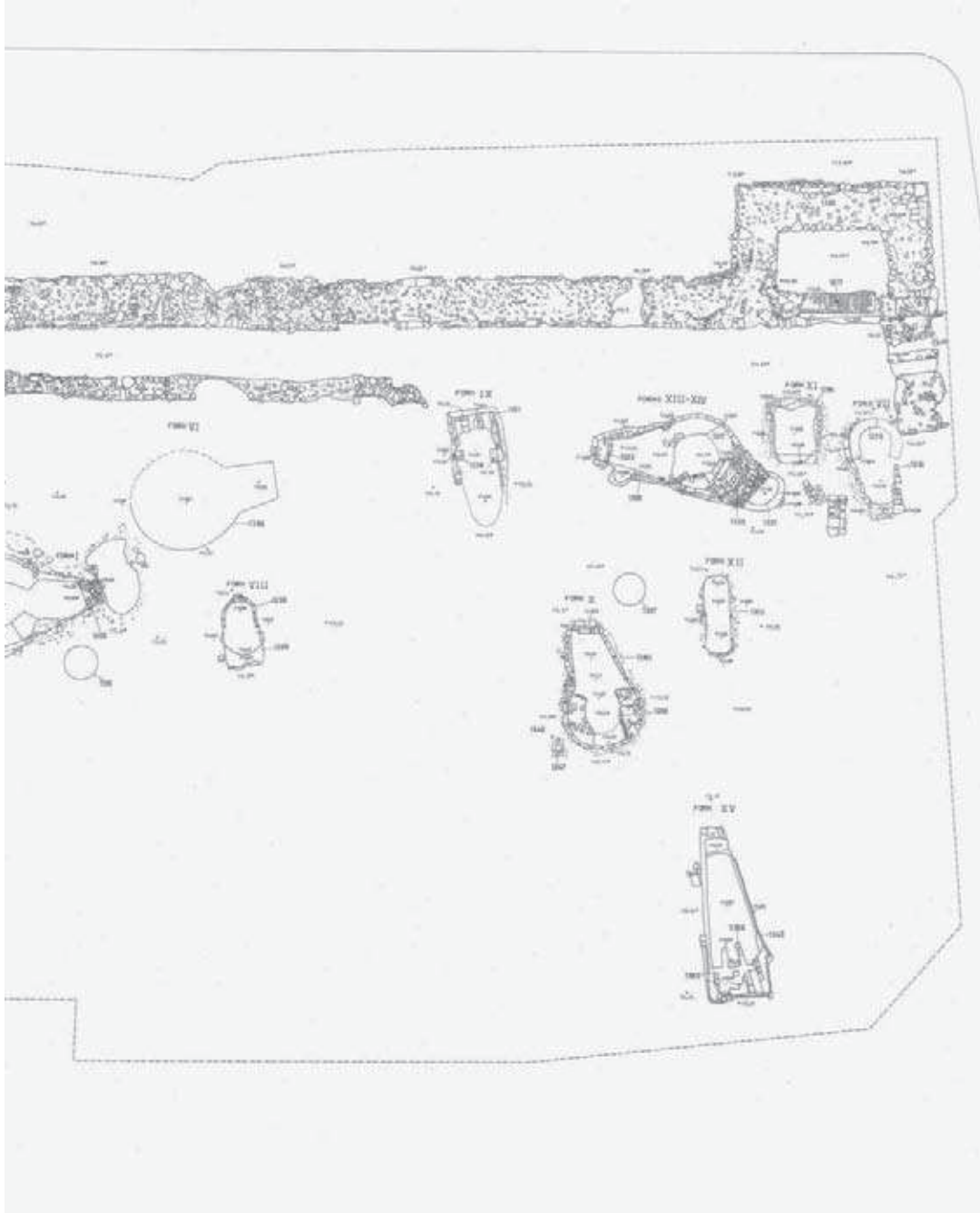

Figura 1. Planta de la zona excavada en extensió, entre els ca

rrers de Bages i de l'Hospital i el Raval del Pallol. (CODEX)

L'estat de conservació és bo, únicament es veu afectada en alguns trams per estructures posteriors, que més que destruir-la, aprofitaren el mur medieval. La façana de les edificacions bastides amb posterioritat, que formaven el límit del desaparegut carreró de l'Hospital, bé s'adossaven a la muralla o bé se situaven al damunt, utilitzant-la com a fonamentació. Únicament amb l'extracció de totes aquestes construccions posteriors es va poder observar la totalitat del pany conservat.

Figura 2. Vista general de la muralla del s. XIV. (FOTO CODEX)

Es tracta d'un mur corregut que conforma les torres, de manera que aquestes estan obertes per la zona de l'interior de la fortificació, obertura que es va tancar per un mur de menor amplada. A la part superior del tram de muralla conservat s'ha detectat un seguit de canalitzacions que sens dubte devia servir per drenar les aigües del sector interior del recinte, cap a l'exterior.

Ja a l'exterior del recinte, just davant de la muralla es documentà un pendent vers al nord, que es va interpretar com l'inici del vall que s'obriria davant de la muralla, farcit amb gran quantitat de rebutjos ceràmics. Així, es va poder constatar que —en el moment de gran producció dels tallers ceràmics— els rebutjos procedents de cuites defectuoses s'abocaven a l'exterior del recinte emmurallat tot cobrint el vall, el qual aleshores ja no tenia funcions defensives.

La primera de les torres localitzades, anomenada Torre Mallol,³ és de forma quadrangular i té unes dimensions exteriors de 4,7 m de llarg i 4,4 d'amplada, i conserva un total d'1,40 m de profunditat, dels quals 0,6 m formaven part del parament superior i uns 0,8 de fonamentació. La seva construcció ressegueix el desnivell natural del terreny i presenta un reforç de carreus de pedra lumaquel·la als angles externs, mentre que la resta és de maçoneria i presenta una banqueta de fonamentació ben definida de 0,8 m.

La segona de les torres localitzada es coneix com a Torre de P. Franci i, segons les fonts, estava situada al costat d'una de les portes d'accés a la ciutat, de manera que formava part de la mateixa estructura del portal. Aquesta torre és també de forma quadrangular i mesura 6,1 m d'amplada i 4,3 de profunditat. La potència constructiva d'aquesta torre és similar a l'altra, d'aproximadament 1,75 m en l'angle més proper al carrer de l'Hospital. Aquest costat extern de la torre no ha estat possible rebaixar-lo a causa del fet que hi ha la vorera del carrer en ús.

En retirar totes les estructures d'època moderna que ocupaven el sector intern del recinte, va ser possible identificar una estructura de les mateixes característiques constructives que la muralla —maçoneria de pedres i argamassa— que es perllongava des del mur extern de la torre, paral·lelament al carrer de l'Hospital. Aquesta estructura manté la mateixa amplada que el mur de la torre (1,5 m) i es perllonga d'aquest uns 2 m. Ateses aquestes característiques es va interpretar com les restes del portal, que es devia situar lleugerament més interior que la torre.

Si considerem les dades aportades per les fonts documentals, el portal que apareix en els gravats del segle XIX requeria un basament sòlid i extens, i les restes documentades per la nostra intervenció s'adaptarien a l'estructura d'aquest portal. A l'altre costat del carrer de l'Hospital, es devia situar el basament oposat del portal, que devia estar lligat a la muralla. Segons les restes arquitectòniques conservades, es tractava, doncs, d'un portal, segurament amb doble portalada, flanquejat en un dels seus extrems per una torre quadrangular.

3. Nom del propietari d'aquesta estructura a la segona meitat del segle XVI.

1.2. El barri dels escudellers (segles XVI-XVII)

A l'igual que a les altres ciutats, en aquesta època els escudellers, ollers i cantarers de Reus estaven agrupats en un gremi. Malauradament són molt poques les referències documentals conservades de les activitats d'aquest gremi. En canvi, sí que comptem amb abundants cites referents a diferents aspectes de la vida d'aquests artesans, conservades en diferents arxius de la ciutat, que van ser buidats i publicats per L. Vilaseca (VILASECA, 1964). Aquestes dades constitueixen una inestimable font per conèixer la distribució dels tallers terrissaires en l'espai urbà, les diferents genealogies, el tipus de transaccions fetes etc., en definitiva per complementar les dades aportades per les intervencions arqueològiques.

A partir d'aquestes fonts, podem situar el barri dels escudellers entre els carrers de Santa Anna i el portal de l'Hospital. Molts d'aquests artesans apareixen citats com a residents al carrer Bages, i entre aquests, en tenim tres ben localitzats, ja que són propietaris d'una de les torres de la muralla. Aquestes torres eren adscrites a cens als propietaris dels habitatges situats just al davant, és a dir, a l'altra banda del corredor de la muralla, el qual passava a constituir-se en pati del mateix propietari.

En el tram de muralla paral·lel al carrer Bages hi devia haver tres torres la primera de les quals se situava en un sector no excavat, i des de 1561 era propietat de Francesc Ferrer, escudeller que apareix en diferents documents entre 1545 i 1596.

La segona de les torres, situada entre la del Ferrer i la del portal de l'Hospital, és adscrita el 1562 a l'escudeller Rafel Mallol i correspon a una de les dues torres localitzades en el decurs de la nostra intervenció, per la qual cosa podem pensar que alguns dels forns de les proximitats podrien correspondre a l'obrador d'aquest escudeller. Els materials ceràmics recuperats en els nivells que obliteraven alguns dels forns situats al darrere d'aquesta torre, ens aporten una datació de segona meitat del segle XVI, la qual coincideix amb el moment en què aquest terrissaire estaria desenvolupant la seva tasca.

Tenim constància de dos escudellers anomenats Rafel Mallol, pare i fill, que visqueren a Reus. Les primeres referències documentals de Rafel Mallol pare, es remunten a 1548, és a dir que visqué en els dos darrers terços del segle XVI. La seva prosperitat es tradueix en les notícies de diverses adquisicions de cases i terrenys, i la seva influència en la participació en afers de la ciutat, com a administrador o sagristà de l'església de Sant Joan de l'Hospital. Se sap que fou mestre del també escudeller Pere Franci, a qui vendrà el 1563 un corral al costat del carrer de l'Hospital.

La darrera torre, que devia formar part del portal de l'Hospital, porta el nom de l'escudeller Pere Franci. Aquest, com ja hem comentat anteriorment, sabem que va ser aprenent de Rafel Mayol pare, amb el qual signà el *debitori* el 1552. Segurament és fill i germà de cantarers, i el trobem documentat entre 1552 i 1596. Sabem que, per tal de no molestar els veïns amb el fum produït pels forns, hagué de fer un seguit de reformes al seu obrador, les quals es poden confirmar arqueològicament.

Altres escudellers documentats en aquest mateix període cronològic no presenten rellevància suficient per situar els seus obradors. Ja al segle XVII, apareixen nous escudellers documentats, com Pau Archs (o Arts), àlies Domenjo, que el 1606 ja es-

tava instal·lat en la zona i que podria relacionar-se amb alguns dels forns localitzats, si atenem a les datacions dels materials recuperats al seu interior, i els indicis que ens aporten les fonts documentals respecte a la situació del seu obrador.

Totes aquestes dades ens aporten una informació interessant que podem complementar amb tota la informació extreta de la intervenció arqueològica, que exposarem tot seguit.

1.3. Les estructures de combustió

Durant la intervenció es van localitzar un total de 18 forns destinats al procés d'elaboració de les produccions ceràmiques característiques de la ciutat de Reus entre els segles XVI i XVII.

Entre aquestes estructures s'han pogut definir tres tipus de plantes: els forns de boca trapezoïdal i cambra circular, els de planta trapezoïdal, i els de planta quadrangular. Una vegada les estructures de combustió van estar tan degradades que no podien continuar funcionant, van ser utilitzades com a abocadors dels rebutjos de produccions defectuoses.

1.3.1. *Forns de cambra circular i boca trapezoïdal*

Hem comptabilitzat un total de 10 estructures d'aquest tipus. La seva morfologia consisteix en una boca trapezoïdal que enllaça amb una cambra circular, la qual presenta una banqueteta adossada que s'adapta a la forma circular de la cambra.

Són estructures retallades en el nivell geològic aprofitant el retall en les parts inferiors, tot i que, excepcionalment en algun forn, la banqueteta presenta un cos intern de maons i un arrebossat de fang, que ha agafat consistència com a resultat de les contínues coccions. A partir de la banqueteta s'inicia la construcció de maons que arriben fins a la part superior. La boca en canvi, a causa de les funcions a les quals estava destinada, presenta una major potència de parets amb maons, i s'hi documenten les restes d'alteracions a causa d'una forta combustió, així com reparacions efectuades a causa d'aquestes, en un intent d'allargar el període d'utilització dels forns. Aquestes reparacions consisteixen en la construcció de nous murs frontals, nous terres o, fins i tot, la construcció d'un altre forn, aprofitant parts de l'antic.

Sembla evident, doncs, que la combustió de la llenya es devia fer a la boca, on s'han documentat restes de cendres i carbons, mentre que els materials ceràmics es devien apilar a la cambra.

Aquests tipus de forns són de dimensions variables, entre 1,5 m i 4,5 m de longitud, tot i que predominen els de grans dimensions. En alguns casos no s'ha documentat cap tipus de construcció, sinó que, únicament, corresponen al retall efectuat per a la posterior realització del forn pròpiament dit que, per causes desconegudes, no es va arribar a produir, i el retall s'utilitzà com a abocador de materials ceràmics.

En dos casos, forns d'aquest tipus van ser aprofitats per a una nova construcció. Del primer s'aprofità la cambra circular per a una nova estructura amb un canvi d'orientació, paredant la boca original i obrint una obertura de la part frontal de la cambra en la qual es va construir una nova boca orientada en sentit invers. En l'altre cas, es va aprofitar l'estructura d'un forn per construir-ne un de més petit a l'anterior.

Els paral·lels més propers d'aquest tipus el trobem a Tarragona, en una intervenció feta a l'Antiga Audiència, on es va localitzar un forn de les mateixes característiques que els recuperats a Reus, amb una reparació. El diàmetre original d'aquest forn era de 2 m, reduint-se a 1,6 m amb la reparació. No obstant això, els seus excavadors li confereixen una datació de mitjan segle XV (PIÑOL, 2000).

Figura 3. El forn I. Exemple de forn de cambra circular i boca trapezoidal. (FOTO CODEX)

1.3.2. Forns planta trapezoidal

Dintre d'aquest grup hem identificat un total de cinc estructures, una de molt afectada per les construccions modernes. Es tracta d'estructures, a l'igual que les anteriors, construïdes retallant els nivells geològics, els quals s'han aprofitat a les parts inferiors, mentre que les superiors presenten una construcció de maons. En alguns casos s'han pogut documentar restes d'una coberta que es redueix a petites arcades de maons.

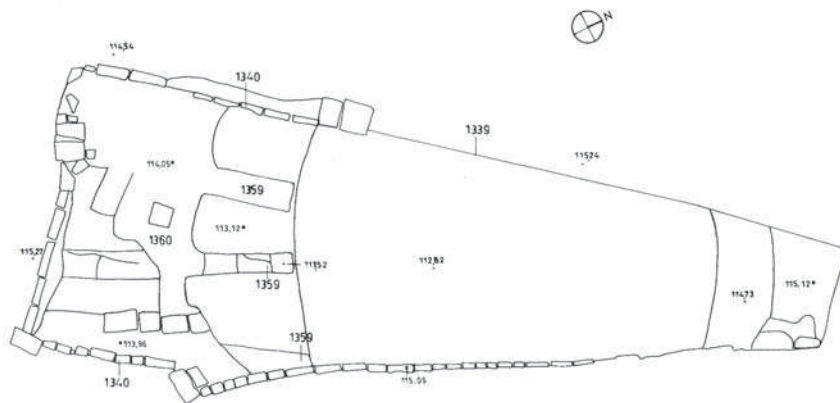

Figura 4. El forn xv. Exemple de forn de planta trapezoidal, amb restes de la graella.
(FOTO CODEX)

La seva forma és, com ja hem dit, trapezoïdal, amb l'extrem més curt arrodonit, en el qual devia estar situada la boca, i el més ample rectilini, on es disposava la cambra de cocció, amb una banqueteta o una graella adossada.

Podem diferenciar dos subgrups que presenten una sèrie de diferències morfològiques, en funció de les seves dimensions. Tres dels forns, la longitud dels quals no depassa els 2,2 metres, tenen una banqueteta en l'extrem frontal de la cambra. Els altres dos, amb una longitud de 3,3 i 5 metres, presenten els contraforts per suportar una graella, de la qual se'n conserven restes en un d'ells.

1.3.3. *Forns de planta quadrangular*

Dintre d'aquest grup hem inclòs tres estructures molt erosionades, que presenten una planta, bé quadrada, o rectangular. Com la resta, han estat retallats en els nivells geològics, i presenten restes, molt malmeses, de construcció amb maons. En aquests casos, la seva degradació, i la poca potència conservada no permet definir espais diferenciats.

2. ELS TALLERS

L'existència d'un barri artesà de producció ceràmica és conegut a Reus tant per les fonts documentals com per la recerca arqueològica. Aquest barri devia estar situat fora del nucli d'habitatges, però en les proximitats i ben comunicat amb el primer. També destaca la proximitat de recursos aquífers, indispensables per a les activitats terrissaires, que a Reus estaven documentats per la presència de pous als voltants d'alguns forns, els quals en ser desestimats van ser utilitzats com a abocadors dels rebutjos ceràmics.⁴

En el moment d'establir aquests centres productors terrissaires, aquesta zona pròxima al mur defensiu devia estar desocupada i això permetia, doncs, disposar d'espai suficient com per construir els diferents forns i les dependències necessàries per a l'elaboració de les produccions ceràmiques, com basses de decantació, magatzems per al fang ja depurat, torns, assecadors etc. A més, devien disposar d'un lloc on dipositar tots els rebutjos de les produccions defectuoses, que acostumen a formar un volum considerable.

Els forns documentats a Reus, formaven part de diversos obradors dels quals es van conservar ben pocs vestigis. Entre aquests cal destacar algunes estructures de difícil interpretació, així com una petita bassa de decantació del fang de forma rectangular.

4. Els estudis geològics fets amb motiu de les obres imminents van posar de manifest l'existència d'una capa freàtica a 5 metres per sota de la cota de circulació actual.

Pel que fa a la distribució sembla que els habitatges dels escudellers estaven situats al sector més pròxim al Carrer Bages, on la cota del nivell geològic és més elevada, i possiblement fou objecte d'un aplanament posterior per construir-hi nous edificis i, en canvi, els forns i obradors es devien trobar en la zona immediata al carreró de l'Hospital, abans conegut com corredor dels Escudellers.

Un altre dels elements detectats durant les excavacions van ser els abocadors on es llançaven els rebutjos ceràmics. El més important és el gran abocador situat fora del recinte emmurallat, que devia aprofitar el vall de la muralla medieval ja en desús. També es documentaren alguns retalls que van ser reomplerts amb materials, així com nivells formats per rebutjos de materials i eines a l'entorn d'alguns forns.

Finalment, ja hem comentat la utilització de les estructures de combustió per a aquesta finalitat: quan després d'un ús perllongat la seva estructura resultava greument afectada de manera que impedia les funcions de cocció de les peces, s'abandonaven i eren aprofitades per abocar-hi les peces que havien resultat defectuoses en altres fornades. També hem de considerar dintre d'aquest apartat, l'existència dels pous que apareixen relacionats amb la majoria de forns. Alguns d'aquests pous van aparèixer farcits amb materials de les mateixes característiques que les dels forns als quals es troben associats.

2.1. Les produccions de Reus

L'existència d'una producció característica de la ciutat de Reus, ens venia definida per diferents fonts documentals en les quals s'esmenta abundantment el terme *obra de Reus* diferenciant-la d'altres produccions com la *pisa* o l'*obra de Melica*.⁵ També ens parlen de l'*obra de terra* o per al foc, que sens dubtes correspon als recipients de ceràmica comuna o vidrada.

La intervenció feta en aquest sector del solar ens ha confirmat aquestes dades documentals. En els nivells de l'abocador, així com a l'interior dels forns inutilitzats, s'ha recuperat una gran quantitat de peces desestimades de ceràmica fina, o vaixel·la de taula i, en menor quantitat, de ceràmica comuna o envernissada.

2.1.1. La vaixel·la comuna

Dintre de la vaixel·la comuna trobem representades les formes funcionals característiques, que van des dels contenidors com poals o càntirs, passant per gibrells, cassoles o greixoneres, fins a les formes de taula com plats o gerres de diferents dimensions. Aquestes formes apareixen tant en ceràmica comuna oxidada o reduïda,

5. Obra de Màlaga.

com amb una coberta vidrada verda, marró o melada. Dintre d'aquest grup cal destacar la presència d'un bon nombre de morters de costelles, que es troben relacionats amb la producció ceràmica, ja que presenten abundants restes de frita tant al seu interior com a les vores.

Aquestes produccions apareixen en els forns que ens aporten una datació ja de segle XVII, és a dir, que si bé originalment els obradors establerts en aquest sector serien fonamentalment d'escudellers, posteriorment les produccions es diversifiquen i s'instal·len a la zona ollers i cantarers.

2.1.2. *La vaixel·la fina o de taula*

La vaixel·la fina constitueix el grup més abundant, dintre del qual podem diferenciar diverses produccions. En primer lloc, trobem un conjunt de peces elaborades amb argila generalment vermellosa, amb una coberta estannífera poc espessa, sota la qual es clareja la tonalitat de la pasta, i motius decoratius en blau. Les formes d'aquesta producció es redueixen a bols hemisfèrics, amb les vores més o menys reentrants i fons amb una anella de base ben marcada, o bé a plats i talladores de perfil rectilini, amb les vores generalment exvasades o, en pocs casos, reentrants, i una anella de base ben definida.

Dintre dels motius decoratius, que sempre són en blau, podem observar dos estils. En primer lloc la sèrie comuna, que trobem als bols i als plats, en la qual acostuma a aparèixer una sanefa sota la vora formada per filets concèntrics, i un motiu central en què apareixen palmetes, estrelles, creus amb traç doble, serres o motius vegetals. La sèrie més luxosa, que trobem a les talladores, ofereix una decoració més abundant, que ocupa tota la superfície. En aquest cas, el motiu central més freqüent acostuma a ser una au amb el coll molt estilitzat.

Aquestes peces recorden les produccions barcelonines que es documenten des del segle XV fins als inicis del XVII (PARERA, 1997). A Reus, aquestes produccions apareixen en els nivells inferiors dels forns que es poden associar clarament amb el taller de Rafel Mallol, que funcionà durant la segona meitat del segle XVI.

El grup més abundant, però, correspon a peces de pastes fines i depurades, de coloració blanquinosa, amb les cobertes estanníferes més espesses i ben aplicades, fet que aporta una major qualitat a l'acabament de les peces. Pel que respecta a les formes, són fonamentalment, escudelles i plats, de diferents tipologies i dimensions. Més esporàdicament trobem fragments que podrien correspondre a gerros, *albarellos*, i també podríem incloure en aquest grup alguns fragments de canelobres.

3. LES FORMES

3.1. Escudelles amb anses d'orelletes

És la forma més documentada, de la qual s'elaboraren diferents dimensions. Les podem trobar sense cap decoració, o també amb motius decoratius bé en blau o bé de reflex metàl·lic.

Es diferencien també algunes variacions morfològiques, que respondrien a una evolució cronològica. Així els exemplars més antics presenten formes més obertes, i els fons lleugerament elevats, mentre que els més moderns tenen perfils més tancats i les bases acostumen a ser planes.

Les anses d'orelletes, són fetes amb motlle i aplicades posteriorment al torneigament de la peça. N'hem documentat tres tipus diferents; les de forma semicircular, que acostumen a presentar una vora exterior, conseqüència de l'emmotllat, i que trobem majoritàriament en els exemplars més antics. En segon lloc, trobem les anses que, tot i mantenir la forma semicircular, tenen quatre lòbuls. Finalment, tenim les anses de forma triangular, que es divideixen en tres, cinc o set lòbuls, més o menys marcats, que són les més abundants en les peces que podem situar ja en ple segle XVII. En alguns exemplars, molt esporàdics, hem documentat dues anses oposades verticals, que s'apliquen des de la vora, ocupant el terç superior de la peça.

3.2. Escudelles sense anses

Un altre grup identificat són bols hemisfèrics, que sempre presenten una anella de base més o menys pronunciada. Aquestes bases poden ser de dos tipus, bé amb el fons extern elevat, de manera que es diferencia el fons, o bé amb el fons totalment pla, que dóna un aspecte massís.

Pel que respecta a les decoracions, fonamentalment són de reflex metàl·lic, i amb motius geomètrics, tot i que molt esporàdicament es documenten alguns exemplars decorats en blau.

3.3. Escudelles amb ala

És una forma poc representada. Corresponen a recipients hemisfèrics, amb els llavis aplanats horitzontals i bases planes o lleugerament elevades, sense anella de base o peu, que presenten decoracions fonamentalment amb motius en reflex metàl·lic.

3.4. Bols-servidores amb llavi engruixit

Aquesta és una forma poc habitual, que correspon a recipients hemisfèrics, oberts a la vora i amb els llavis exvasats i engruixits, i amb una anella de base ben diferenciada, que acostumen a presentar motius decoratius en blau.

3.5. Plats i servidores de perfil rectilini

Es tracta de plats o servidores generalment de poca fondària, que presenten el seu perfil rectilini, amb la vora més o menys exvasada. Acostumen a presentar el fons elevat, de vegades amb un òmfal ben definit al fons intern, i ocasionalment plans. Una variant d'aquests presenta la vora elevada, que forma un angle ben marcat amb la paret.

Pel que respecta a les decoracions documentades en aquestes peces sempre són de reflex metàl·lic, o en alguns casos de reflex combinat amb blau. Es documenten en els forns de cronologies més antigues.

3.6. Plats i servidores amb ala

Quant als plats i servidores amb ala ben diferenciada, aquesta acostuma a ser proporcional a les dimensions de la peça. En els plats, l'ala és més reduïda i presenta un perfil còncav, rectilini o convex, i els fons són plans, lleugerament elevats, o amb una petita cavitat central al fons extern. Les peces de dimensions més grans tenen una ala també més gran, que en ocasions presenta motius en relleu, entre els quals es poden diferenciar gallons o gatells de raïm. Els fons d'aquestes peces més grans presenten una anella de base o peu ben definit.

A més de tot aquest ventall tipològic s'han recuperat exemplars d'altres formes, com els *albarellos*, les vidrioles o els canelobres. També eren freqüents altres peces fetes amb motlle, com les piques d'aigua beneïda, que presentaven un receptacle per contenir l'aigua, i una representació de la crucifixió. S'han recuperat alguns d'aquests motlles així com exemplars que representen frares o dames amb la indumentària característica de l'època o també xiulets amb forma de colom o de gos.

4. LES DECORACIONS

Pel que fa a les decoracions, hem documentat tres grans grups, les decoracions de reflex metàl·lic, les de blau cobalt i les policromes.

Les decoracions de reflex metàl·lic les trobem generalitzades pràcticament a totes les formes, amb motius variats. En general es tracta de diferents motius vege-

tals o geomètrics, de vegades alternats. Són abundants per exemple els motius geomètrics fets amb pinzell múltiple. Generalment la decoració ocupa tota la superfície interna, distribuïda de forma radial des d'un motiu central emmarcat en un cercle, un quadrat, un pentàgon o un octàgon. També apareixen motius decoratius que embolcallen tota la superfície interna. Les decoracions de les superfícies externes, en canvi, són de línies i filets concèntrics o motius curvilinis que ocupen tota la superfície.

Els orígens de la decoració de reflex se situarien al segle IX a l'Orient mitjà, des d'on arribaria a Al-Andalus, on es farà una producció acurada i de gran qualitat. Les fórmules i les tècniques del daurat, arribaran a les terres valencianes, i assoliran una important difusió. Ja al segle XVI alguns mestres s'establiran a Barcelona, des d'on començarà una nova etapa de la producció. A partir del s. XVI fins a mitjan XVII, la ceràmica de reflex metàl·lic produïda a Catalunya adquireix força importància, sense oblidar els contactes amb València i Muel. Les produccions barcelonines es daten des dels inicis del s. XVI mentre que a Reus les datacions són des de mitjan aquest segle. Es coneixen dades de l'establiment contractualment d'obradors Barcelonins a Reus, que lògicament la farien a l'estil de Barcelona.

Un grup poc representat són les peces amb motius decoratius en blau i en reflex metàl·lic, en les quals trobem elements vegetals o geomètrics, com ara les alafies.

*Figura 5. Materials procedents de l'excavació. Escudelles de reflex metàl·lic.
(FOTO MASVR)*

En aquests casos la tonalitat blava és clara i diluïda i els podem situar dins del segle XVI.

Les decoracions en blau, que constitueixen l'altre gran grup decoratiu, apareixen representades en totes les formes elaborades. Podem diferenciar, però, diferents produccions. En primer lloc, l'anteriorment descrita, que apareix en bols i plats o servidores de perfil rectilini, que presenten una decoració a l'estil de les produccions barcelonines dels s. XV i XVI, caracteritzades per una capa de vernís estannífer poc espès i una tonalitat diluïda, amb motius senzills de línies i pinzellades aïllades.

La major part, però, corresponen a peces que presenten els mateixos motius tant si es tracta de plats com d'escudelles, sempre amb una tonalitat blava fosca i espessa. L'esquema decoratiu consta d'un motiu central, emmarcat en un cercle, que pot ser tant vegetal com una composició geomètrica, i una orla, en la qual trobem motius variats des de les característiques ditades, espigues, salsitxes dobles lligades, etc. Les plates o talladores acostumen a presentar una decoració més complexa, tot i que no són tan abundants.

Tot seguit trobem una sèrie de peces, plats i bols de llavi engruixit, que combinen motius en blau i en verd, recordant les produccions de Muel. Aquestes peces acostumen a presentar diverses línies concèntriques a la vora, una de les quals és ondulada.

El grup més nombrós de les decoracions policromes però, són les que combinen motius en blau, groc i verd. Els motius decoratius són molt similars als de les decoracions en blau, fins al punt que en alguns exemplars l'orla és blava i el fons policrom. Aquestes decoracions les trobem fonamentalment en plats petits o mitjans, i més rarament en escudelles d'orelletes.

Figura 6. Materials procedents de l'excavació. Plats amb decoració en blau.
(FOTO MASVR)

Les peces decorades amb blau i groc estan documentades a Barcelona a les darreries del segle XVI, un segle més tard que a Sevilla, on arriben ràpidament les idees italianes. Alguns autors pressuposen la instal·lació d'algun obrador a Barcelona o a un altre lloc de Catalunya, que practiqués aquesta tècnica tot i que l'escassetat de materials recuperats a Barcelona fan pensar en una producció esporàdica (TELESE, 1991, 21).

5. CONSIDERACIONS FINALS

Així doncs, la intervenció feta en aquest sector del solar ens ha confirmat diferents dades de les quals teníem constància a partir de les fonts documentals. En primer lloc, la ubicació exacta de la muralla bastida a la ciutat de Reus al segle XIV, la qual havia quedat emmascarada per l'existència del carreró de l'Hospital, avui dia desaparegut. Fins ara coneixíem algunes dades documentals, però com a resultat dels treballs d'excavació hem pogut conèixer aspectes constructius d'aquesta estructura.

El segon aspecte interessant confirmat amb la nostra intervenció, és l'existència d'un extens barri de productors de terrissa, del qual es tenia constància per diverses fonts documentals, així com per la trobada esporàdica de materials ceràmics. La trobada d'un total de divuit estructures de combustió, ens ha permès d'establir una tipologia d'aquestes estructures, així com la distribució dels habitatges i dels centres de producció.

El fet que no s'hagi detectat cap resta, ni material ni arquitectònic, anterior, fa pensar que tal i com semblava reflectit en les fonts documentals, la primera ocupació d'aquest sector fou l'establiment del barri dels productors terrissaires.

D'altra banda, el gran volum de materials recuperats, procedents dels diferents rebutjos, ens permeten analitzar les diferents fases de producció, les quals trobem àmpliament representades. Trobem peces que han estat desestimades després d'una primera cocció. D'altres presenten ja una capa de vernís estannífer que les prepararia per fer la decoració de reflex metàl·lic, i peces que resultaren defectuoses després de la darrera cocció, quan ja havien estat decorades. Com a elements directament relacionats amb la producció ceràmica, s'han recuperat gran quantitat d'atifells o trespeus, restes de les plaques separadores, peces per fer proves de cocció de l'esmalt vidrat, o morters amb restes de la «frita» per a fer el vidrat.

Pel que fa als problemes de cocció documentats, s'han recuperat des de peces rebutjades per mala cocció en la primera fase, per problemes de fissures, peces que han patit una cocció reductora o peces ja decorades, amb un excés de cocció, entre d'altres.

Un altre aspecte interessant és la possibilitat de contrastar les dades documentals amb les obtingudes a la intervenció arqueològica. Un exemple seria la constatació de relacions entre els obradors de Reus i els d'altres zones, com per exemple Barcelona. Són diverses les cites referents a mestres escudellers que ens parlen d'aquesta relació, com les que fan referència a Baltasar Oliver, escudeller documentat

entre 1544-1590, que el 1548 té com a aprenent Joan Tagell de Falset, «para que li age ensenyar ofici de scudeller segons ús y pràctica de Barchelona» i el 1574 es troba establert a Barcelona. També tenim documentades estades a Barcelona de l'escudeller Francesc Ferrer (documentat entre 1545 i 1596), que tornarà de la ciutat comtal el 1560. Un any més tard es troba perfectament assentat en les proximitats de la zona excavada, ja que li és adscrita a cens una de les torres de la muralla. Una altra cita ens indica que Rafel Pla, escudeller de Barcelona s'instal·la amb Francesc Teixidor el 1618 per aprendre. Entre el volum de materials recuperats destaquen una sèrie de peces que segueixen clarament pautes de les produccions barcelonines de les darreries del segle XV i els inicis del XVII, amb unes decoracions molt característiques en blau.

També tenim constància de contactes amb els tallers aragonesos. Damià Torroja, pagès de Reus, firma un debitori amb l'escudeller Francesc Teixidor, per una quantitat d'escudelles per vendre-les al regne d'Aragó. Cal suposar que es coneixien les produccions que s'estaven fent en aquesta zona, ja que esporàdicament en algunes peces trobem decoracions policromes molt característiques dels obradors de Muel.

Una altra dada curiosa és la constatació arqueològica de les reformes que, segons les fonts, ha de fer l'escudeller Pere Franci, per tal de no molestar els veïns. Aquest és un dels obradors que podem ubicar amb una certa seguretat, ja que devia estar al costat de la torre que li va ser adscrita a cens. En excavar el forn situat just al darrere de la torre de P. Franci, es va constatar que aquest havia patit una important reforma, un canvi d'orientació de la boca, la qual cosa es pot relacionar amb les notícies que ens aporten les fonts.

Aquests serien tan sols alguns exemples. El volum de dades documentals, aparentment insignificants, però que en realitat aporten molta informació, juntament amb la magnitud dels resultats obtinguts de la intervenció arqueològica, requereixen un estudi més aprofundit que valori totes dues fonts alhora. Es tractava, doncs, d'una oportunitat única per conèixer aquestes produccions, ampliar dades tant del procés d'elaboració, com de les formes i motius decoratius elaborats en aquest centre i, fins i tot conèixer la periodització de les diferents produccions.

6. BIBLIOGRAFIA

- AINAUD, J. (1942) «Loza dorada y alfareria barcelonesa. Siglos XV- XVI». *ABMAB* núm. I, Barcelona 1942, p. 89-104.
- AINAUD, J. (1952) *Ceràmica y vidrio*. *Ars Hispaniae*, X. Madrid 1952.
- ALGARA, V.; BERROCAL, P. (1993) «El taller de ceràmicas bajomedievales de la C/ València, nº 25, de Manises: espacios y producción». A: *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*. Tomo 3. Alicante, 1993, p. 869-877.
- AMIGUES, F. (1995) «La ceràmica valenciana. Sus técnicas de fabricación». A: GERRARD, CH. [et al.] (ed.) *Spanish Medieval Ceramics in Spain and British Isles*. *Tempus Reparatum*, BAR IS 610. 1995, p. 129-139.

- ANGUERA, P.; GORT, E.; MÈLICH, J. (1980 i 1984) *Aproximació a la història de Reus*, 2 vol. Reus 1980 i 1984.
- BATLLORI, A.; LLUBIÀ, L. (1974) *Ceràmica catalana decorada*. Barcelona, 1974.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (1994) «Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina a la baixa Edat Mitjana». A: *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Barcelona 1994, p. 46-58.
- CERDÀ, J. A. (1994) «La vaixel·la de pisa autòctona i la vaixel·la de pisa importada a la Barcelona dels segles XIV-XV». A: *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Barcelona 1994, pàg. 59-62.
- COLL, J.; PÉREZ, J. «Aspectos de la técnica de fabricación de la cerámica de Manises». *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*. Tomo 3. Alicante, 1993, p. 879-889.
- GORT, E. (1979) *Les muralles de Reus*. Reus, 1979.
- GORT, J. M.; GORT, E. (1987) *Reus: la formació d'una ciutat*. Reus, 1987.
- LORIENTE, A.; OLIVER, A. (1992) *L'antic Portal de la Magdalena*. Lleida 1992. (Monografies d'Arqueologia Urbana; 4)
- LLORENS, J. (1977) *Plats i pots de ceràmica catalana*. Barcelona, 1977.
- MARCHESI, H.; THIRIOT, J.; VALLAURI, L. (1992) «El barrio de alfareros de Marsella en es siglo XIII: una transferencia de tecnología». *Boletín Arqueológico Medieval*. [Madrid] (1992), núm. 6. p. 35-43.
- MESQUIDA, M. [et al.] (1987) *Paterna. Una terrisseria dels segles XIII i XIV*. Paterna, 1987.
- PADILLA, J. I.; VILA, J. M. (1994) «Els oficis terrissers a la Barcelona de l'Edat Mitjana». A: *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Barcelona, 1994, p. 63-66.
- PARERA, M. (1997) «Materials per a l'estudi de la ceràmica de Barcelona decorada en blau (segles XIV- XVI)». A: *XV Jornades d'Estudis Locals*. Palma, 1997, p. 125-146.
- PIÑOL, L. (2000) «Baixada del Roser, 1-3 (Antiga Audiència)». *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*. Tarragona 2000, p. 233-242.
- RAMÓN, E.; CARBONELL, M.C.; BRAVO, P. «El barri dels escudellers de Reus. Excavacions Arqueològiques al raval del Pallol». A: *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Vol. I, p. 343-349. Sant Cugat, 2003.
- RIU, M. (1984) «La ceràmica popular barcelonina del segle xv. Aportació a l'estudi de les seves formes i marques». A: *Ceràmica grisa i terrissa popular a la Catalunya medieval*. *Acta Medievalia*. Annex 2. Barcelona 1984, p. 99-143.
- TELESE, A. (1991) *La vaixel·la blava catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la Pisa hispànica*. Barcelona 1991.
- VILASECA, L. (1957) «El 'Corredor dels Escudellers'». A: *Reus. Semanario de la Ciudad*. (12 enero 1957), p. 6.
- VILASECA, L. (1964) *Los alfareros y la cerámica de reflejo metálico de Reus de 1550 a 1650*, 3 vol. Reus, 1964.